

Politička znanost i političko obrazovanje

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

Autor analizira odnos između političke znanosti i političkog obrazovanja, te pokazuje osnovne doprinose političke znanosti konstituiranju, implementiranju i promoviranju političke edukacije. Izloženi su politološki argumenti za opravdavanje važnosti političkog odgoja i obrazovanja. Istraživanja R. Putnama, E. Ostrom i nekih drugih autora pokazuju kako je tzv. socijalni kapital, koji u velikoj mjeri obuhvaća i sadržaj demokratske političke kulture, odlučujući za djelotvorno funkcioniranje demokratske vlasti, ali i za ostvarivanje političkog razvoja demokracije.

Autor posebno analizirala tri odlučujuće teme (dimenzije) politike koje čine okosnicu političkog odgoja i obrazovanja. Prva dimenzija se odnosi na poimanje odnosa politike i demokracije, druga na poimanje odnosa građanstva i identiteta, a treća na poimanje odnosa kohezije i različitosti (fragmentacije i pluralizacije) u društvu. Odgovori na ova pitanja (liberalni, komunitarni, republikanski, postmoderni) utječu na koncepciju političke edukacije – na njezine nazive, ciljeve, programe, metode i druge aspekte njezine implementacije.

Sumirati odnos između političke znanosti i političkog obrazovanja izazovan je zadatak. Riječ je o doprinosima političke znanosti različitim aspektima političkog obrazovanja – konceptijskim pitanjima, ciljevima i zadacima, obrazovnim planovima i programima, modelima i metodama poučavanja itd. Ovdje, dakako, o svemu tome ne može biti riječi pa ćemo se ograničiti samo na neka pitanja, osobito na pitanje važnosti političkog odgoja i obrazovanja, te na pitanje temeljnih dimenzija ovog obrazovanja.

Prije nego prijedemo na argumentaciju važnosti (funkcionalnosti) političkog odgoja i obrazovanja, potrebno je iznijeti nekoliko osnovnih činjenica o odnosu političke znanosti i političkog obrazovanja, koje govore o osnovnim postignućima političke znanosti u ovome području istraživanja.

1. Osnovna postignuća

Političko obrazovanje je, bez obzira na varijacije u nazivu, definitivno utvrđeno kao predmet istraživanja političke znanosti. Međunarodna udruga za političke znanosti (IPSA) je konačno političko obrazovanje (*political education*) uvrstila u popis relevant-

* *Vladimir Vujčić*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija, Didaktika i Metodika političkog obrazovanja.

nih i legitimnih područja svojih istraživanja. Formiran je poseban istraživački odbor za ovo područje. Stvorena je respektabilna literatura o ovom pitanju. Održano je više međunarodnih skupova o političkoj socijalizaciji i edukaciji. Pokrenuti su i specijalizirani časopisi o ovome području.

Politička je znanost utvrdila da pitanje političkog obrazovanja nije jednoznačno, već da su moguće i da realno postoje konceptijske razlike s tim u vezi. Ove konceptijske razlike proizlaze prije svega iz različitih teorija demokracije i slobode. Problem proizlazi i iz pitanja o jedinstvu, socijalnoj koheziji i integraciji u uvjetima sve veće društvene, političke, ekonomske i ukupne fragmentacije i pluralizacije u modernim društvima i zajednicama. Postavlja se, naime, pitanje što je to što veže građane u fragmentiranoj i pluraliziranoj političkoj zajednici? Naravno, pitanje fragmentacije i pluralizacije nije identično. Fragmentacija se odvija po strukturalnim obilježjima (klasnim, demografskim), a pluralizacija po ideološkim i vrijednosima. Pluralizacija može presijecati linije fragmentacije. Odgovore na ova pitanja pokušavaju dati liberalne, komunitarne, republikanske i neke druge teorije demokracije i slobode¹.

Suvremena je politička znanost oživjela antičku ideju o odnosu odgoja i poretka. Aristotel je bio uvjeren kako je od svih mjera za "očuvanje državnog uređenja najvažnija ona koju danas svi zanemaruju, a to je odgoj u duhu državnog uređenja"². Politička je znanost pokazala kako moderno demokratsko društvo koje počiva na slobodnoj volji i pristanku građana i koje u svojoj biti brani slobodu, ne može djelovati, bar pretežito, na mjerama "prinude" (istraga i sankcija), koliko na mjerama unutarnje samokontrole i samodiscipline građana i elita. Tako je jasno potvrđena Aristotelova teza kako ni najkorisniji zakoni koje su građani jednodušno prihvatili neće biti od koristi "ako građani ne budu navikavani i odgajani u duhu državnog uređenja"... jer, ako su pojedinci nedisciplinirani, onda ni u državi nema reda"³. Pokazano je kako je demokracija priličito fragilna tvorevina i da se njezine vrijednosti i norme (proceduralne i ostale) ne usvajaju samo iskustvom življenja u demokratskom poretku, već se moraju učiti i stjecati sustavnim odgojem i obrazovanjem mladih⁴.

Politička znanost je pokazala da je moderno društveno obrazovanje (*social studies*) u posljednjih 100 godina postupno raslo otprilike do 5% zastupljenosti u nastavnim planovima i programima u obveznom školovanju, dok je povijesno obrazovanje značajno smanjivano⁵. Tako je to u većini zapadnih zemalja u svijetu. Međutim, u našem osnov-

¹ Vidjeti, primjerice, G. Brenkert, *Political Freedom*, London. Routledge, 1991.; A. Weale, *Democracy: Issues in Political Theory*, Macmillan Press Ltd., 1999.

² Aristotel, *Politika*, BIGZ, 1984, str. 139.

³ Aristotel, op. cit., str. 139.

⁴ Vidjeti, na primjer, R. M. Battistoni, *Public Schooling and the Education of Democratic Citizens*, Univ. Press of Mississippi, Jackson / London, 1985, str. 15.; M. Gandel, C. E. Finn, Jr., *Podučavanje demokraciji, Zbornik o slobodi*, USA; *Teaching about society, passing on values*, Council of Europe Press, 1993.

⁵ Vidjeti o tome opširnije u: Suk-Ying Wong, The Evolution of Social Science Instruction, 1900-1986: A Cross-National Study, *Sociology of Education*, Vol. 64, br. 1, 1991, str. 42.; V. Vujčić, *Politička kultura i politička socijalizacija*, Alinea, Zagreb, 1993, str. 219-221.

nom školstvu ne postoji gotovo nikakvo sustavno moderno društveno obrazovanje od petog do osmog razreda osnovne škole. Sada su, naime, tek otvorene mogućnosti za uključivanje nekih varijanti odgoja i obrazovanja za ljudska prava⁶. Povijesno obrazovanje, kako vidimo, ne može biti zamjena ili nadomjestak za moderno socijalno obrazovanje, koje bi moglo uključiti određene aspekta građanskog i političkog obrazovanja. To je svakako nedopustivo.

Zahvaljujući upravo političkoj znanosti i politolozima u svijetu su pokrenuti vrlo važni i seriozni projekti političkog obrazovanja, građanskog obrazovanja ili obrazovanja za demokraciju i ljudska prava. Radi se o praktičnim i istraživačkim projektima. Najveći takav projekt s međunarodnim i pedagoškim implikacijama nazvan je *CIVITAS: A Framework for Civic Education* (1991.), kojeg je pokretač i kreator Centar za građansko obrazovanje uz potporu Američke vlade. Ipak, možda je najkompleksniji istraživački projekt *Civic Education Across Countries* u organizaciji IEA (*The International Association for the Evaluation of Educational Achievement*) (1995.)⁷.

2. Argumentacija o potrebi i važnosti političkog odgoja i obrazovanja

O potrebi i važnosti političkog odgoja i obrazovanja građana u demokraciji pisali su mnogi politolozi, ali i intelektualci drugih struka, više ili manje izravno u okviru radova o tom pitanju. Međutim, postoje i politolozi koji o tome ne pišu toliko izravno, ali ipak svojim radovima vrlo uvjerljivo pokazuju i impliciraju potrebu i važnost političkog obrazovanja za uspješno funkcioniranje demokratske vlasti.

Ovdje izdvajamo dva vrlo poznata i utjecajna politologa u svijetu – to su Robert Putnam i Elinor Ostrom. R. D. Putnam je to osobito pokazao u svojoj knjizi *Making Democracy Work* (1993.). Ovdje nije mjesto detaljnijoj analizi ove knjige, pa ističemo samo osnovno. Početkom 70-ih godina Italiji je provedena institucionalna reforma državne uprave – tako je Italija podijeljena u 20 regija koje su konstituirale svoje prilično autonomne “regionalne vlade”. Putnama je zanimalo kako ove “vlade” funkcioniraju i što uzrokuje njihovu funkcionalnost (efikasnost i responzivnost), a napose uočene značajne razlike među njima. Iako su nove regionalne institucije bile identične po formi, one su ipak djelovale u prilično različitim socijalnim, ekonomskim, političkim i kulturalnim kontekstima. Analiza je, međutim, pokazala kako su se stranačke politike ili ideologije malo razlikovale među regijama da bi se njima mogla pripisati razlika u efikasnosti i responzivnosti njihovih vlada. Ekonomski faktori nisu imali izravan učinak. Ni ostali faktori nisu korelirali s “dobrom vladom” prema očekivanjima. Umjesto toga najbolji prediktor “dobre vlade” bile su, kako sam Putnam kaže, “jake tradicije građanskog angažmana (*civic engagement*) – izlazak na izbore, čitanje novina, članstvo u zborovima i klubovima – to su odlike uspješne regije”⁸.

⁶ Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava, prvi dio, Vlada RH, Zagreb, 1999.

⁷ C. N. Quigley, J. H. Buchanan, Jr. (ur.), *A Framework for Civic Education*, Center for Civic Education, Calabasas, CA, USA, 1991.; J. Torny-Purta, J. Schwille, Jo-Ann Amadeo (ur.), *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*, IEA, 1999.

⁸ R. Putnam, *The Strange Disappearance of Civic America*, 1996.

Putnam je neke regije u Italiji definirao kao “civic regions” (građanske regije). Gdje “civizam” ovih regija čine građani koji se aktiviraju oko javnih problema, a ne prema ideologijama ili klijentelističkom patronažom lokalnih autoriteta. Građani tamo vjeruju jedni drugima kako će djelovati pošteno i prema zakonima. Lideri u ovim zajednicama su relativno poštenu i odani jednakosti (političkom egalitarizmu). Socijalne i političke mreže su organizirane horizontalno, a ne hijerarhijski. U ovim zajednicama cijeni se solidarnost, civilna participacija, tolerancija, povjerenje, integritet itd. Na drugom polu su “negrđanske regije” koje karakterizira *incivizam* (*incivisme*). Ovdje je sam pojam građanstva izopačen i zakržljao. Sudjelovanje u socijalnim i kulturnim udrugama je ograničeno i minimalno. Za većinu građana javni poslovi su stvar “političara”, “bossova”, a ne njih samih. Gotovo se svi slažu kako su zakoni za to da se krše, ali određeni strah od međusobnog bezakonja tjera ih da traže što veću ulogu države u osiguravanju reda, discipline i sigurnosti. Ulovljeni u ove stupice “loših krugova”, svi se osjećaju bespomoćnima, eksploatiranima i nesretnima. Prema tome, ne iznenađuje da je u ovim regijama “vlada” manje efikasna nego u više građanskim (*civic*) zajednicama.

Na temelju sustavnog istraživanja, Putnam je zaključio kako za političku stabilnost, za efikasnu vlast i čak za ekonomski napredak *socijalni kapital*, kako ga je nazvao, “može biti čak važniji od fizičkog ili ljudskog kapitala”. Dodao je da se bez normi reciprociteta i mreža građanskog angažmana – amoralni familizam, klijentelizam, bezakonje, nedjelotvorna vlast, te ekonomska stagnacija – čine izglednijima nego uspjeh demokratizacije i ekonomskog razvoja⁹.

Na osnovu rečenog slijedio je kratak ali logičan završetak njegove knjige. U zadnjoj rečenici on tvrdi kako “izgrađivanje socijalnog kapitala neće biti lako, ali to je ključ za omogućavanje demokraciji da radi” (*making democracy work*)¹⁰. I neki su drugi znanstvenici izveli slične zaključke. Tako je, primjerice Marta Lagos (2001.) u svome radu o demokratskoj legitimaciji zaključila kako je temeljni izazov za demokraciju u latino-američkim zemljama kako, usred fragmentirajućih pritisaka globalizacije i ekonomske liberalizacije, generirati socijalno povjerenje i proširiti i rekonstruirati mreže socijalnog kapitala¹¹.

Očito je, dakle, da je političko obrazovanje mladih u školama nužno ne samo za stvaranje, već i za održavanje i obnavljanje ovog socijalnog kapitala, koji nedvojbeno možemo odrediti sadržajem demokratske političke kulture. Ono je nužno jer istraživanja pokazuju da vlada i tržište bolje djeluju u građanskom i civilnom (*civic*) okruženju. Prema tome, moglo bi se reći da same gospodarske mjere neće ostvariti očekivani napredak Hrvatske. U Hrvatskoj treba stvarati građansko okruženje, tzv. *civizam* u našim regijama, županijama i općinama. To će poticati i omogućiti njihov razvoj, a ne samo puko kapitalno investiranje.

⁹ R. D. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993., str. 183.

¹⁰ R. D. Putnam, *Making Democracy Work*, op. cit., str. 185.

¹¹ M. Lagos, *Between Stability and Crisis in Latin America*, *Journal of Democracy*, Vol. 12, No. 1, 2001., str. 144.

Elinor Ostrom (1998.) je u jednom svom radu objašnjavala ponašajni pristup teoriji racionalnog izbora o kolektivnom djelovanju, ali je pritom izvukla i određene zaključke bitne za političko obrazovanje mladih. Teorija racionalnog izbora u modernoj je političkoj znanosti gotovo glavna teorija javne politike¹². E. Ostrom, međutim, smatra da ta teorija treba određenu dopunu. Po mom mišljenju, ona je dopunjava, iako to tako ne postavlja, važnim komponentama političke kulture ili socijalnog kapitala. Ona zapravo temeljni model racionalnog izbora dopunjava varijablama kao što su socijalno i političko povjerenje, reciprocitet (uzajamnost i zajedničke norme), dugoročni ciljevi i kooperacija. Odnos ovih varijabli objašnjava različite razine kooperacije u ostvarivanju određenih političkih ciljeva, tj. u rješavanju različitih socijalnih dilema. Smatra da se brojne socijalne dileme s kojima su ljudi svakodnevno suočeni i moraju ih rješavati, ne mogu uspješno riješiti isključivo modelom racionalnog izbora (proračunima troškova i dobitaka racionalnih i samointeresnih aktera). Postavlja se, naime, pitanje, kako to da kombinirane odluke racionalnih pojedinaca često generiraju neracionalne kolektivne izbore? U literaturi je ovo poznato kao Arrowljev paradoks. Na temelju toga K. Arrow (1951.) je vršio normativnu kritiku većinske demokracije i ujedno postavljao zahtjeve za institucionalnom reformom¹³. Zato E. Ostrom ističe da temelje *policy* analize (analize političkog odlučivanja) treba proširiti. Dodaje kako se “građanska (civic) edukacija može utemeljiti na empirijski validiranim teorijama kolektivnog djelovanja tako da osposobi građane kako da koriste “znanost i vještinu udruživanja” (Tocqueville, 1835.) i da tako pomognu održavanju demokratske vladavine u 21. stoljeću”¹⁴.

Na kraju svoga vrlo analitičkog izlaganja sumira implikacije ponašajnog pristupa teoriji racionalnog izbora o kolektivnom djelovanju. Ne treba ni podsjećati kako je politika kolektivni pothvat. Ona na kraju ističe kako su demokracije fragilne institucije i ranjive na manipulacije ako građani i dužnosnici nisu budni i oprezni. Smatra da iz školskih udžbenika učenici ne uče kako su oni odgovorni za održavanje demokracije. Građanska participacija prezentira se kao kontaktiranje lidera, organiziranje interesnih grupa i stranaka, te glasovanje na izborima. A da građani trebaju dodatne vještine i znanje za rješavanje socijalnih dilema s kojima se suočavaju – to ostaje bez odgovora. Mi stvaramo, kaže ona, generacije ciničnih građana s malo međusobnog povjerenja, i s još manje povjerenja u svoje vlade. Uzme li se centralna uloga povjerenja u rješavanju socijalnih dilema, možemo tako stvarati uvjete koji potkopavaju naše vlastite demokratske načine života. Zato dugujemo obvezu sljedećoj generaciji prenijeti najbolje od našeg znanja o tome kako pojedinci mogu rješavati mnoštvo socijalnih dilema – velikih i malih – s kojima se suočavaju¹⁵. Uvjet za to jesu socijalno i političko povjerenje,

¹² Vidjeti o tome, na primjer, u sljedećim radovima: A. Downs, *An Economics Theory of Democracy*, New York Harpre, 1957.; M. Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, New York: Schocken, 1968.; M. Levi, *A Model, a Method, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis*, u: M. I. Lichbach, A. S. Zuckerman (ur.), *Comparative politics*, Cambridge Univ. Press, 1999., str. 19-42.

¹³ K. Arrow, *Social Choice and Individual Values*, New Haven: Yale Univ. Press, 1951.

¹⁴ E. Ostrom, A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action, *American Political Science Review*, Vol. 92, br. 1, 1998., str. 16.

¹⁵ E. Ostrom, 1998., op. cit., str. 19.

prakticiranje reciprociteta, uvažavanje reputacije i dijaloga. Sve to zajedno vodi do različitih razina kooperacije u procesima kolektivnog djelovanja, a političko djelovanje u biti jest kolektivno djelovanje. E. Ostrom s pravom smatra da se takvi modeli kooperacije moraju stjecati organiziranim učenjem i odgojem mladih naraštaja.

3. Temeljne dimenzije i dileme u političkom obrazovanju

Ovdje želimo naglasiti važnost otvorenih pitanja i nekoliko temeljnih dimenzija (tema) koje izravno utječu na koncepciju političkog obrazovanja. Prvo se postavlja pitanje samog naziva ovog područja odgoja i obrazovanja – da li političko obrazovanje (*politics*), građansko obrazovanje (*civics, citizenship*) ili obrazovanje za demokraciju (*education for democracy*). Tri dimenzije (teme) odlučujuće su za koncepciju političkog obrazovanja – prva je o poimanju i odnosu politike i demokracije, druga je o poimanju i odnosu građanstva i identiteta, i treća je o poimanju i odnosu društvene kohezije i različitosti (fragmentacije i pluralizacije). Ove tri dimenzije predstavljaju na određeni način glavne okosnice političke edukacije. One imaju heurističko značenje za procese političkog odgoja i obrazovanja. Naravno, u odnose ovih tema upleće se pitanje globalizacije, multikulturalizacije i demokracije.

Naziv ovog odgojno-obrazovnog područja nije nebitan. Poznati britanski politolog B. Crick smatra da je pojam “građanstva” (*citizenship*) primjereniji od naziva “politička edukacija”, jer je bolji prenositelj tradicije, čak znatno prije pojave modernih demokracija, o aktivnim, participativnim članovima države koji vrše prava i dužnosti radi zajedničkog dobra¹⁶. Smatramo, naime, da je primjerenije govoriti o političkom obrazovanju te da drugi pojmovi ne mogu zamijeniti značenje političkog obrazovanja. Politika je posebna društvena djelatnost, a demokracija i građanstvo samo su specifični oblici političkog poretka i političkog statusa ljudi u političkoj zajednici. Proskribirano poimanje politike ne bi smjelo potiskivati taj pojam i njegovo pedagoško pozicioniranje. Opravdano je školski predmet, osobito onaj za srednje škole, nazivati “politika” ako se želi naglasiti posebnost te djelatnosti i steći što cjelovitiji uvid u njezine strukture, načine funkcioniranja i političkog djelovanja ljudi. Ako se, pak, žele naglasiti samo određeni aspekti političkog sustava, na primjer ustavno uređenje, prava i dužnosti građana, onda je primjereno takvo obrazovno područje nazivati drukčijim imenima, na primjer “građanstvo” (*civics*) ili “građani i država”, “građani i vlast” i t.sl. U našem srednjem školstvu ovo predmetno područje definirano je u nastavnom predmetu “Politika i gospodarstvo”. U japanskim srednjima školama nalazimo predmet istog naziva¹⁷ (*politics and economy*). U nekim su sustavima ti predmeti odvojeni. Postoje, dakle, različita rješenja ovog pitanja. Ako, međutim, želimo u našem školskom sustavu usmjeriti društveno obrazovanje na budućnost i buduće uloge ljudi kao demokratskih građana i inicijatora i poduzetnika, a ne okrenute prošlosti s naglašenim ulogama podanika i socijalnih ovisnika, onda bi bilo

¹⁶ B. Crick, *Essays on Citizenship*, London, New York: Continuum, 2000., str. x.

¹⁷ Vidjeti o tome u M. Howarth, *Britain's Educational Reform, A Comparison with Japan*, London, New York: Routledge, 1991., str. 107.

dobro “politiku” i “ekonomiju” razdvojiti i nuditi ih pored jednog zajedničkog obvezatnog predmeta “politika i ekonomija” i kao posebne izborne predmete.

A sada ćemo nešto detaljnije odrediti nekoliko temeljnih dimenzija (tema) politike koje izravno utječu na koncepciju ovog odgojno-obrazovnog područja i njegovu funkcionalizaciju. Riječ je o politici i demokraciji, građanstvu i identitetima, te o društvenoj koheziji i različitosti (fragmentaciji i pluralizaciji). Naravno, moguće je istaknuti i neke druge dimenzije, ali nam se čini da su ovo ključne i one su u političkoj znanosti sigurno prepoznane i naglašene. Tako, na primjer, poznata znanstvenica u ovome području J. Torney-Purta (1999.) u svom uvodnom radu u istraživački projekt o građanskom obrazovanju u kojem mapira posebne i zajedničke karakteristike građanske edukacije u dvadeset i četiri zemlje, upravo ističe navedene dimenzije. Ona ove dimenzije smatra internacionalnima. Demokracija ima zajedničko značenje, ali i različitosti s obzirom na nacionalni kontekst u kojem se ostvaruje i uči. Ona ističe da je postojala velika suglasnost o centralnosti ovih problema (demokracije, nacionalnog identiteta i lojalnosti te socijalne kohezije i različitosti) za građansku edukaciju među spomenutim zemljama i u isto vrijeme očekivanje da će biti velika razlika među zemljama o tome kako se građanska edukacija njima bavi. Pored ovih tema istaknuta su i tri opcionalna područja, a to su ekonomija (gospodarstvo), lokalni i nacionalni problemi, te mediji kao mogući važni sadržaji građanskog odgoja i obrazovanja. Ali oni nisu dobili konsenzualni status među istraživačima u devedeset i četiri zemlje, među kojima su i mnoge europske i bivše komunističke države. Sada ćemo po redu naznačiti i analizirati tri glavne dimenzije i njihove implikacije za političko obrazovanje.

3.1. Prva dimenzija: politika i demokracija

Poimanje i odnos politike i demokracije odlučujući su za koncipiranje političkog odgoja i obrazovanja. Jedno je kad se politika shvaća kao skup institucija, pravila, procedura, a drugo je kad se shvaća i kao sukob interesa i ideala, te različita distribucija moći i pristupa resursima u društvu. Danas, kao što znamo, postoje različite koncepcije demokracije. Liberalne koncepcije u osnovi se temelje na metodološkom individualizmu, tj. na pravima i slobodama pojedinaca i njihovu samointeresnom djelovanju. Država se ovdje shvaća kao jamac tih sloboda i prava. U ovoj koncepciji država ima ulogu “protektivnog građanstva”. Komunitarne koncepcije demokracije shvaćaju slobode i prava kao mogućnosti za aktivno i kolektivno djelovanje radi rješavanja zajedničkih problema i interesa, kao ostvarivanje općeg dobra itd. Komunitarizam je osobito zainteresiran za ostvarivanje socijalne odgovornosti ljudi u zajednici, te za ostvarivanje balansa (socijalnog ekvilibrija) u društvu. Dalje, prve naglašavaju teoriju reprezentativne demokracije, druge teoriju participativne demokracije. R. Rose, uvaženi teoretičar i istraživač demokracije govori o građanskoj demokraciji (*civic democracy*), a to je republikanski ideal demokracije (Tocqueville i drugi), u kojoj građani kooperiraju kako bi utjecali na vlast i učinili vladu odgovornom i respozivnom na njihove zahtjeve, a ne samo pasivni nositelji prava (“negativno shvaćene slobode”). Njegovo je istraživanje pokazalo da samo 31 posto građana u tranzicijskim (bivšim komunističkim) zemljama misli da ima više utjecaja na vladu nego prije¹⁸. To govori o otvorenosti novih režima i stupnju njihove

¹⁸ R. Rose, *A Diverging Europe*, *Journal of Democracy*, Vol. 12, br. 1, 2001., str. 97.

responzivnosti na potrebe i zahtjeve građana. Sve to naravno ima utjecaja na poimanje političke edukacije i političke pismenosti ljudi.

Ovdje posebno želim apostrofirati tezu nekih teoretičara demokracije, na primjer Alberta Wealea (1999.) koji tvrdi da “bez javnog mišljenja nema demokracije”¹⁹. On, naime, kritizira klasičnu (antičku) tezu da u osnovi upravljanja državom mora stajati znanje (*episteme*), a ne mišljenje (*doxa*). Brani tezu o demokraciji kao sustavu vlasti u kojem političke odluke vlasti o bitnim društvenim problemima ovise o javnom mišljenju kako se ono izražava na izborima ili drugim oblicima agregiranja mišljenja i interesa ljudi. Smatramo, pak, da nije nevažno kako se javno mišljenje konstituira – da li uvažava određeno znanje, informiranost, argumentaciju, istinoljubivost, pravednost itd., ili počiva na raznim varijantama tzv. “nekrystalizirane društvene svijesti”.

Ovdje posebno želim istaknuti pitanje demokratske legitimacije ili potpore građana i elita demokraciji. Konsolidacija demokracije zahtijeva široku i duboku legitimaciju. Tu tezu osobito brani i dokazuje L. Diamond, a legitimacija demokracije je prije svega u uvjerenju masa i elita da je demokracija bolji poredak od bilo koje alternative²⁰. Jedna grupa autora smatra da bi se kao jedna mjera demokratske konsolidacije morala uzeti potpora javnosti demokraciji kao najboljem obliku vladavine²¹. Oni govore o pragu konsolidacije ako minimalno 70 posto građana kontinuirano podržava demokraciju u odnosu na alternativu. Istraživanja su, međutim, pokazala da je u zapadnim demokracijama to upravo tako, dok je u zemljama Istočne i Centralne Europe 1995. godine samo 65 posto građana smatralo demokraciju najboljim oblikom vladavine, a u latino-američkim zemljama 2000. samo je 60 posto (prosjeck) mislilo tako. Moje istraživanje je pokazalo kako je samo oko 60 posto studenata u Hrvatskoj 1998/99. podržavalo demokraciju kao najbolji oblik vladavine. Prema tome, ako je suditi prema navedenom kriteriju, u ovim zemljama još nije ostvarena demokratska konsolidacija.

Ovdje je važno istaknuti da su neki istraživači pokazali kako su politički faktori (politički stavovi i vrijednosti) bitniji za objašnjavanje demokratske legitimacije građana nego ekonomski faktori. R. Rose je sa suradnicima (1999.) pokazao da su baš politički faktori objasnili više varijance u potpori demokraciji nego su to subjektivne i objektivne mjere o ekonomiji. Y. Chu, L. Diamond i D. C. Shin (2001.) zaključili su kako u oblikovanju sudova i potpore za demokraciju ekonomski faktori nisu nebitni, ali je “politička performansa vitalna”²². Jedna grupa autora na čelu s Adamom Przeworskim (2000.) istraživala je odnose između demokracije i razvoja, a ta se istraživanja smatraju danas najpropulzivnijima, te zaključila kako se razlike u ekonomskom rastu moraju pripisati prije svega razlikama u političkom kontekstu. Tako se, primjerice, objašnjava

¹⁹ A. Weale, *Democracy, Issues in Political Theory*, Macmillan press, 1999., str. 14.

²⁰ L. Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation*, Baltimore, J. Hopkins Univ. Press, 1999., str. 65.

²¹ R. A. Dahl, A Democratic Paradox? *Political Science Quarterly*, Vol. 115, br. 1, 2000., str. 35-40.

²² Yun-han Chu, L. Diamond, and D. C. Shin, Holting Progress in Korea i Taiwan, *Journal of Democracy*, Vol. 12, br. 1, 2001., str. 134.

razlika između Bocvane (8,4 posto godišnji rast) i Konga (samo 2,2 posto), iako su obje zemlje bogate resursima.

Razlika je u političkim sredinama – ističu autori. U Bocvani postoji višestranačje, regularni izbori, značajno se poštuju ljudska prava, a čak 70 posto građana podržava demokraciju i ujedno je zadovoljno načinom njezinog funkcioniranja u svojoj zemlji²³. U Kongu je drukčije. Dakle, bogatstvo i ekonomski resursi sami po sebi ne vode nužno do demokratske konsolidacije. Nalazi ove studije, na osnovu analize 135 zemalja između 1950. i 1990., pokazuju da ekonomski razvoj ne generira demokracije, ali demokracije imaju veći izgled održanja u bogatijim društvima; politički režimi nemaju naročit utjecaj na rast ukupnog nacionalnog dohotka; politička nestabilnost pogoduje razvoju diktatura; *per capita* prihodi (*incomes*) rastu brže u demokracijama budući da se populacije povećavaju brže u diktaturama nego u demokracijama. Općenito, politički režimi imaju više utjecaja na demografiju nego na ekonomiju²⁴. Ovdje je nama bitan nalaz o odnosu političke stabilnosti i režima, jer se potvrđuje teza iz istraživanja Almonda i Verbe o građanskoj političkoj kulturi kako je upravo ova kultura vrijedna za održavanje političke stabilnosti demokracije²⁵.

R. Rose smatra da je u tranzicijskim zemljama najveća zapreka razvoju demokracije nepostojanje “pravne države” i “raširena korupcija”. Procjenjuje se da je na bazi kombiniranog indeksa o slobodi (prema mjerama *Freedom House*) i korupciji vladavina zakona u Hrvatskoj prisutna u iznosu tek od 39 posto, dok je tako u Srbiji tek 19 posto na skali od 1–100 (gdje 1 znači potpunu odsutnost, a 100 potpunu prisutnost vladavine prava). To govori da je i u nas vladavina zakona u značajnoj deficijenciji. Smatram, naime, da se u nas ne radi toliko o onome što se zove “demokratski deficit” u smislu institucionalnih aranžmana, već je prije riječ o “demokratskom deficitu” u smislu nepostojanja socijalnog kapitala o kojem govori Putnam ili još određenije o nepostojanju primjerene demokratske političke kulture na elitnom i masovnom nivou. U tome kontekstu treba spomenuti izjave nekih naših aktualnih političara kako su oni dobili vlast na demokratskim izborima, da imaju pravo vladati, a neki kažu da vlast može tako raditi što hoće, te da se drugi moraju strpiti do sljedećih izbora. Takav diskurs nije primjeren demokracijama, jer u demokracijama postoji demokratski legalitet i demokratski legitimitet vlasti. Ako vlast tvrdoglavo nije respozivna na zahtjeve građana i ako se ta “respozivnost” odbija na osnovu često krivih proračuna o odnosu snaga (većine i manjine), onda takva vlast lako poprima attribute autoritarnosti i može bitne “koalicijske oligarhije”. Prema tome, nedvojbeno je da je politička kultura ključna za demokratsku konsolidaciju. A ona se ne stječe slučajno niti se može steći samo iskustvom življenja u demokratskom poretku.

²³ M. Bratton/R. Mattes, Afrikaans’ Surprising Universalism, *Journal of Democracy*, Vol. 12, br. 1, 2001., str. 119.

²⁴ A. Przeworsky/M. Alvarez/J. A. Cheibub, F. Limongi, *Democracy and Development: Political Institutions and Material Well-Being in the World, 1950-1990.*, New York, Cambridge Univ. Press, 2000.; Vidjeti i prikaz ove knjige od Yi Feng, Politics and Development, *Journal of Democracy*, Vol. 12, br. 1., 2001., str. 170-171.

²⁵ G. Almond, S. Verba, *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb, 2000.

3. 2. Druga dimenzija: građanstvo i identiteti

Posebno je vrijedna dimenzija (tema i dilema) poimanja i odnosa građanstva i identiteta. U sklopu ove teme osobito se snažno aktualizira pitanje odnosa građanstva (*citizenship*) i nacionalnog identiteta, pitanje građanske i nacionalne države. Postoje različite teorije građanstva: liberalne, komunitarne i republikanske (građanskog republikanizma). Dok prve dvije smatraju da su građanstvo i identiteti antinomičke pojave, posljednja te pojave spaja ili miješa. U biti se smatra da građanstvo vodi ka univerzalizaciji (univerzalizira), a da identiteti vode partikularizaciji (različitosti, podvajanju i konfrontaciji). Zato bi navodno trebalo inzistirati na građanskom odgoju koji uvažava proceduralne norme demokracije kao što su političke slobode i politička jednakost, tolerancija, pravednost, istinitost, prosudbena argumentacija i sl. Ove proceduralne vrijednosti demokracije B. Crick je odredio kao glavne pretpostavke građanskog odgoja²⁶. Neki autori smatraju kako su proceduralne vrijednosti demokracije bolji test za procjenu njezine razvijenosti, nego tzv. supstantivne vrijednosti. Tako, na primjer, M. Bratton i R. Mattes (2001.) u proceduralne vrijednosti demokracije uključuju poimanje demokracije kao vladavinu naroda, zaštitu civilnih sloboda i ljudskih prava, participaciju u odlučivanju, te glasovanje na izborima; u supstantivne vrijednosti uključuju posljedice (rezultate) kao što su mir i jedinstvo, socijalni i ekonomski razvoj, te jednakost i pravda. Njihovo istraživanje u pet južnoafričkih zemalja pokazuje da tamo čak 69 posto ljudi shvaća demokraciju u proceduralnim okvirima, a 17 posto u supstantivnim okvirima. Većina ljudi, dakle, tamo shvaća demokraciju kao limitirani politički okvir i proces, prije nego kao ekspanzivnu socioekonomsku tranziciju²⁷. To je dobar znak pravilnog poimanja demokracije i mogućnosti za njezino ostvarivanje.

Građanstvo se često shvaća kao zajednički nazivnik novog pravnog i političkog statusa kojim se apstrahira od svih razlika ili kulturoloških određenja pojedinaca i njihovih skupina. Tako se, naime, građanstvo shvaća kao norma, ali ne i kao praksa. Tu problematiku vrlo je dobro iskusio poznati politički filozof J. Rawls na svom putu od teorije pravde do teorije političkog liberalizma. U teoriji političkog liberalizma on, naime, uočava kako nije primjereno apstrahirati, bolje reći distancirati se od različitih identiteta. Politički liberalizam bio bi po njemu nova politička koncepcija koja predstavlja svojevrsni konsenzus (preklapajući ili supoložni konsenzus) između različitih sveobuhvatnih doktrina (moralnih, vjerskih, filozofskih). Ovaj “preklapajući konsenzus” (politički liberalizam) može odrediti ljudima što je javno političko dobro (pravda kao pravičnost koja određuje primarne institucije i uvjete društvene kooperacije među ljudima koje se shvaća kao jednake i slobodne), a da istovremeno ne potire njihove individualne i grupne razlike, veze i identitete²⁸. Kad se bolje razmotri ova koncepcija političkog liberalizma, onda se lako dođe do zaključka kako se ovdje građanstvo poima kao ono koje univerzalizira, a identiteti kao oni koji partikulariziraju i konfrontiraju. E. Issin i P. Wood (1999.) u svojoj analizi radikalnog građanstva koje zastupa C. Mouffe

²⁶ B. Crick, op. cit., 2000., str. 156.

²⁷ M. Bratton, R. Mattes, 2001., op. cit. str. 109-110.

²⁸ J. Rawls, *Politički liberalizam*, Kruzak, Zagreb, 2000.

(1996.)²⁹ smatraju kako ona miješa građanstvo i identitet. Smatraju da upravo ova konflicija građanstva i identiteta vraća Mouffea natrag k Rawlsovu “političkom liberalizmu”, gdje je nazočna oštra distinkcija između građanstva kao političkog identiteta i drugih identiteta, vezanosti i lojalnosti. Ignoriranjem ovih relativno trajnih dispozicija socijalnih agenata, dakle njihovih različitih identiteta, dolazi se do konflicije (spajanja i miješanja) građanstva i identiteta³⁰. Tako se zanemaruju grupna prava, a hipostaziraju jedino individualna prava pojedinaca itd. Čini se da Isin i Wood zastupaju tezu kako građanstvo i identitete nije plauzibilno suprotstavljati, ali ni miješati.

Što je zapravo građanstvo? Prema liberalnoj teoriji građanstvo je uglavnom legalni i politički status koji apstrahira od svih razlika, entiteta i identiteta u društvu. To je skup prava i obveza slobodnih i autonomnih pojedinaca koji slijede svoje racionalne samointerese u uvjetima tržišnog natjecanja i minimalne socijalne zaštite ugroženih i potrebitih. Postavlja se, naime, krucijalno pitanje izvora građanstva, tj. što je to što pojedinca čini građaninom? Je li to njegov odnos s drugim pojedincima ili protektivni odnos države prema pojedincima i njihovim slobodama, ili je to politička zajednica. Prema Wealeu “politička zajednica” nije jednostavno zbir osoba koje žive i temporarno (aktualno, kratkoročno) se povezuju u neku političku uniju. U takvoj uniji ono zajedničko bilo bi puki zbroj individualnih prava i obveza koje nastaju prije svega iz pojedinačnih djelovanja i individualnih odnosa pojedinaca. Ovdje, dakle, nije riječ o relativno trajnoj političkoj zajednici, a političke zajednice ili su trajne ili nisu zajednice. Međutim, kako kaže Weale, upravo ova trajnost političke zajednice pravi je “repozitorij naših prava i dužnosti kao građana. Bez takvog kontinuiranog repozitorija mi ne bismo imali ulogu građanstva (*citizenship*): sve što bismo imali, bili bi odnosi među pojedincima koji bi se nužno mijenjali već prema tome kako bi se mijenjao identitet ovih pojedinaca”³¹. Stav je, dakle, jasan – status građanina proizlazi iz političke zajednice i odnosa pojedinaca i te zajednice kao trajnog entiteta, a ne iz odnosa temporarnih pojedinaca. Zato nam se ovdje čini vrijednom teza H. Arendt kako nitko ne može biti građanin svijeta ako nije građanin svoje zemlje.

U svakom slučaju, danas je još uvijek aktualna rasprava o pojmu političke zajednice i društva. Bez političke zajednice nema ni nacionalnih identiteta, vezanosti i lojalnosti u omeđenom zajedničkom političkom prostoru. Zato nam se čini da su Isin i Wood u pravu kada primjećuju da su Durkheim i Tonies pogrešno premjestili raspravu Otta Gierkea (19. st.) o povijesti grupnih prava u problematičnu diskusiju o značenju zajednice. Oni tvrde kako je u tom smislu primjereniji rad Bourdiea s njegovim pojmovima o habitusu, kapitalu (socijalnom i kulturnom) i polju za prevladavanje objektivističkih i subjektivističkih objašnjenja grupa, a tu spada i rad Iris Young o socijalnim grupama i grupnim pravima. To su, naime, pokušaji stvaranja pluralnoga radije nego dualnog načina mišljenja o građanstvu i identitetu³², te izbjegavanje esencijalističkih,

²⁹ C. Mouffe, *Radical democracy or Liberal Democracy?*, u D. Trend (ur.), *Radical Democracy: Identity, Citizenship, and the State*, London. Routledge, 1966.

³⁰ E. F. Isin, P. K. Wood, *Citizenship and Identity*, SAGE Publications, 1999., str. 13.

³¹ A. Weale, *Democracy*, 1999., op. cit., str. 205.

³² E. F. Isin, P. K. Wood, 1999., op. cit., str. 22-23.

konstruktivističkih, univerzalističkih i partikularističkih tendencija istovremeno. Sve ovo zapravo govori kako teza o “građanskoj državi” kao zamjeni za “nacionalnu državu” ili potiranju “nacionalnih identiteta” simplificira odnose među ovim pojavama prema modelu puke konfrontacije građanskog statusa i nacionalnog identiteta. Svako pojednostavljivanje stvari ne vodi rješavanju problema, već njegovu umnožavanju. Unatoč svemu, bez političke zajednice nema političkog sustava (političkog poretka i autoriteta vlasti). Dapače, politička zajednica je uvjet i najšira sastavnica političkog sustava. U konačnici i ona se može promatrati kao velika skupina (grupa) i kao najšira jedinica grupnih identiteta i prava.

U sklopu ovoga bitno je i mišljenje A. Giddensa kako se globalni poredak koji se stvara ne može održati kao “čisto tržište”. Tržišta u isti mah dijele i ujedinjuju: svijet tisuću gradova-država, kako ga neki zamišljaju, bio bi nestabilan i opasan. “Ponovno učvršćivanje uloge nacije važna je stabilizirajuća snaga, protuudarac beskonačnu dijeljenju. Naravno, identitet i pripadnost mogu izazvati podjele”³³. Dakako, on se zalaže za otvoreniju i refleksivniju konstrukciju nacionalnog identiteta. Nacionalni identitet se mora djelotvorno oblikovati, u dijalogu s drugim identitetima. Ako kulture nisu autonomne, onda ni identiteti to nisu. Ne može se prihvatiti ni esencijalističko, ali ni konstruktivističko (neuvjetovano) stajalište o identitetima. Takvi identiteti vode u isključivost – u zatvaranje ili razaranje zajednice.

E. Isin i P. Wood (1999.) u svome djelu o građanstvu i identitetu tvrde kako je pogrešno izjednačiti građanstvo i identitet, ali i suprotstavljati ovo dvoje kao antinomičke kategorije. Oni tvrde kako sigurno postoji tenzija između univerzalnih aspiracija građanstva i partikularističkih zahtjeva identiteta. Međutim, budući da građanstvo nije nikada bilo univerzalno, to je primjerenije interpretirati različite formacije grupnih identiteta kao zahtjeve za priznavanjem građanskih (*citizenship*) prava³⁴. Tako se zapravo uspostavlja dijaloški odnos između identiteta i građanstva. Identitet je uvijek kolektivna (grupna) tvorevina, a to je onda i građanstvo. Diskusija o građanstvu nužno se prelijeva u pitanje identiteta, i obrnuto. Drugim riječima, kažu Isin i Wood, bez razumijevanja socioloških problema pripadanja, priznavanja i solidarnosti, ne možemo adekvatno adresirati političke probleme statusa, prava i jednakosti³⁵.

Postavlja se, naime, pitanje koliko tvorci suvremenog političkog odgoja i obrazovanja vode računa o navedenim temama i dilemama u koncipiranju obrazovnih programa, te ciljeva i zadataka ovog obrazovanja. To bi svakako trebalo detaljnije istražiti. Ali u okviru suvremene političke pismenosti mladi bi morali znati i promišljati odgovore na pitanja politike i demokracije, građanstva i identiteta, kohezije i različitosti.

³³ A Giddens, *Treći put, Obnova socijaldemokracije*, Politička kultura, Zagreb, 1999., str. 126.

³⁴ E. F. Isin, P. K. Wood, 1999., op. cit. str. 21.

³⁵ E. F. Isin, P. K. Wood, 1999., op. cit., str. 13.

3. 3. Treća dimenzija: društvena kohezija i različitost

Ova je dimenzija čvrsto povezana s pitanjem građanstva i identiteta, ali ima i svoje specifičnosti. Postavlja se, naime, pitanje što je to što ljude povezuje u društvu i političkoj zajednici u uvjetima sve veće fragmentacije i pluralizacije? Fragmentacija se odvija socioekonomskim, političko-ideološkim, kulturološkim, religioznim, etničkim i sličnim kanalima. Na toj se osnovi može govoriti o strukturalnim, ideološkim i vrijednosnim rascjepima u društvu. Unatoč tome postavlja se pitanje što je to što ljude povezuje u jednoj političkoj zajednici? Odgovori na ovo pitanje vrlo su različiti. Vidjeli smo, primjerice, kako J. Rawls odgovor traži u političkom liberalizmu kao “supoložnom konzensusu” ili kao novoj samostalnoj političkoj koncepciji koja se ne suprotstavlja tzv. sveobuhvatnim životnim doktrinama. Naravno, takva koncepcija ima brojne kritičare.

Najnovije pokušaje nalazimo u postmodernoj koncepciji politike, društva i demokracije. E. Isin i P. Wood kritički analiziraju obećavajuće domete postmoderne ili radikalne demokracije. Obećavajući aspekt ove teorije vide u činjenici da postmodernisti tenziju između građanstva i identiteta ne vide kao spornu, već konstitutivnu za procese demokracije i pluralizacije u društvu. Postmodernisti, smatraju oni, napuštanjem unutarnjeg koncepta o pojedincu i njegovu ja, napuštanjem stabilnih kulturalnih identiteta, odbacivanjem etike konačnih ciljeva, izbjegavanjem “velikih priča” i univerzalnih pretpostavki, teleoloških i evolucionističkih shema i sl., počinju graditi alternativu liberalno-demokratskim, socijalističkim i komunitarnim koncepcijama građanstva, demokracije i politike. Međutim, postoje i nezrele verzije postmodernizma u kojima se otklon izvjesnosti slavi bez etike odgovornosti. Isin i Wood smatraju da, unatoč obećavajućim aspektima postmodernih teorija, one ipak riskiraju zamku u kojoj identiteti izgledaju kao rezultat slobodnog ili neposredovanog izbora i u kojem svaki pojedinac ima isti kapacitet, vještinu i resurse za formiranje identiteta. Ovi se autori zalažu, kao i postmodernisti, za napuštanje unitarne, homogene koncepcije građanstva u korist multidimenzionalnog i pluralnog pojma građanstva. Razrađuju tipologiju radikalnog demokratskog građanstva, koje uključuje političko, civilno, socijalno, ekonomsko, dijasporsko, kulturalno, seksualno i ekološko građanstvo. Identitet postmodernog građanstva zapravo je *ensemble* njegovih različitih formi. Međutim, postmodernizacija (fragmentacija i pluralizacija) prisiljavaju nas da idemo iznad esencijalističkih i konstruktivističkih pretpostavki identiteta, tj. iznad fiksiranih identiteta i ničim uvjetovanog njihovog samoizgrađivanja. Oni građanstvo ne smatraju fiksiranim pravom i privilegijom, već pozicijom pregovaranja (ugovaranja) identiteta i razlike. Kako resursi za takve pregovore nisu jednako raspoloživi svima, onda konstitutivni element građanina znači obnavljanje *agona* u političkom životu. To pak znači da nejednakosti u redistribuciji resursa i u priznavanju razlika prisiljavaju da se obnovi građanstvo kao instituciju za reduciranje i eliminiranje takvih nejednakosti. Čini nam se da se tako građanstvo ne promatra više kao status, kao članstvo i pravo na to članstvo, već više kao proces, kao aktivnost priznavanja. U tome smislu ovi se autori zalažu za tzv. post-nacionalnu državu u kojoj bi građani pregovarali o svojim razlikama duž raznih lojalnosti i identiteta, bez poziva na zajedničke vrijednosti ili čak zajedničko dobro i tradiciju. Kozmopolitski oblik građanstva u postnacionalnoj državi bio bi pluralan i omogućavao bi grupama svrhovito pregovaranje o svojim razlikama ne samo unutar nacionalne države, već i preko nacionalnih granica u tzv. transnacionalnom prostoru.

Nema sumnje da će procesi globalizacije istovremeno pojačati fragmentacije i pluralizacije. Ali postmodernizam otvara pitanje poimanja političke zajednice i vrijednosnog temelja ljudske egzistencije. Vidjeli samo kako teoretičari političkog liberalizma pokušavaju odgovoriti na problem odnosa između političke zajednice i različitih identiteta. To nalaze, kao Rawls, u ideji “preklapajućeg konsenzusa” koji obuhvaća “javne vrijednosti” koje navodno svi građani mogu osjećati kao svoje. Ove vrijednosti su zapravo minimalni konsenzusi za održavanje stabilne države. A one u osnovi obuhvaćaju ideale pravde, slobode i jednakosti građana, uzajamnog respekta, kao prava i dužnosti izvedenih iz ovih ideala.

Za razliku od liberalizma, komunitarizam nastoji istaknuti osobitosti određenih društava, njihovu zajedničku kulturu i povijest, te potrebu pojedinaca za jakim i specifičnim kulturalnim utemeljenjem njihove svijesti o identitetu. Upravo zato komunitarci smatraju da je Rawlsov pojam “preklapajućeg konsenzusa” “tanak” za održavanje stabilne zajednice, artifičijelan za razne vezanosti i odanosti, za održavanje socijalne solidarnosti i integracije. Prema tome, komunitarci bi uglavnom podržali građansko obrazovanje koje bi se uglavnom fokusiralo na socijalnu integraciju i opće dobro, a ne toliko na zaštitu individualnih interesa (“protektivno građanstvo”). Kritičari komunitarizma ističu da su oni previše vezani za kulturalno homogena društva, a ne za različitosti unutar ovih društava, da su usmjereni na zajedničke vrijednosti, a ne različite stilove života i različite “vrijednosno-dobre načine života”, te da tako mogu lako instalirati indoktrinaciju umjesto istinskog odgoja.

Neki teoretičari ističu kako je možda najosnovnije načelo postmoderne teorije sadržano u subverzivnoj ideji o “dekonstrukciji”. Ova obuhvaća tvrdnju kako će sve “velike priče” o regularnom napretku prema boljoj budućnosti doživjeti sraz. Tu je i teza o dekonstrukciji našeg navodno cjelovitog, harmoničnog i “integriranog ja”. Postmodernizam, kako kaže J. Beck, doista naglašava nekoherenciju, diskontinuitet i kontradikcije koje fragmentiraju unitarne, kohezivne i svrhovite cjeline. Postmodernistički odgovori na pluralizam su različiti. Beck kaže da je jedna tendencija u veličanju kulturne i vrijednosne raznovrsnosti, naglašava se polikulturalizam, a druga tendencija je u radikalnom kulturalnom relativizmu koji ističe vrijednost “različitih glasova” koji su ranije bili opresirani od strane društva i zajednice³⁶.

Pojam “dekonstrukcije” zapravo sadržava ideju o “razaranju” svega što je zajedničko (zajednički sustav vrijednosti, nacionalni identitet, opće dobro itd.). Ovdje se ne priznaje čak ni instrumentalno političko djelovanje koje liberalizam priznaje kroz koncepciju racionalnih i samointeresnih pojedinaca. Zapravo, prema ovoj ideji odgoj ne bi ni mogao postojati kao društvena činjenica. A odgoj bez određenog koncepta i sustava vrijednosti naprosto je nezamisliv³⁷. U cjelini se slažemo s T. H. McLaughlinom (2000.) kad odlučno tvrdi kako “edukacija ne može biti vrijednosno-slobodna”. Ona je “inherentno saturirana vrijednostima”. Budući da ona ne može biti vrijednosno-slobodna, “mi ne možemo stoga izbjeći temeljna pitanja kao što su ova: koje vrijednosti edukacija

³⁶ J. Beck, *Citizenship and Education for Citizenship*, u: J. Beck/M. Earl (ur.), *Key Issues in Secondary Education*, London/New York, Casell, 2000., str. 138-139.

³⁷ O tome opširnije u V. Vujčić, *Sistem vrijednosti i odgoja*, Školske novine, Zagreb, 1987.

treba obuhvatiti i prenijeti, *zašto?* i *kako?* Vrijednosti se moraju uzeti kao široki kriteriji (standardi, principi) za prosuđivanje onoga što je vrijedno. Nema vrednovanja bez vrijednosti.

T. H. McLaughlin raspravlja i o vrijednosnom odnosu prema pluralizmu i multikulturalizmu u liberalnim demokracijama. Neka njegova zapažanja su interesantna. On ističe kako se u raspravi o ovom pitanju naglašava prije svega značenje i važnost raznovrsnosti (*diversity*). Uočava, međutim, kako je važno primijetiti da pluralizam i multikulturalizam impliciraju elemente zajedništva (*commonality*) kao i različitosti. “Bez zajedničkih vrijednosti, ideala i procedura, pluralističko se multikulturalno društvo ne bi samo dezintegriralo već bi također trpjelo nestašicu, među ostalim, slobode, jednakosti i tolerancije: vrijednosti koje su esencijalne za pluralizam i multikulturalizam po sebi, kao i za demokraciju”³⁸. Želi se zapravo reći kako sama raznovrsnost i različitost ne sadrži kriterij svoje valjanosti ili vrijednosti. Jasno je, dakle, same različitosti u društvu moraju imati vrijednosnu osnovu. Politika priznavanja različitosti mora početi od određene vrijednosne strukture. Sloboda, jednakost, pravda, tolerancija – sve same proceduralne vrijednosti demokracije, kako ih naziva primjerice B. Crick, ne bi ni postojale bez pluralizacije društva, ali ni pluralizacija ne bi mogla biti ostvarena i osviještena bez procesa identifikacije (formiranja identiteta) u čijoj osnovi stoje navedene vrijednosti. Nacionalna država i nacionalni identitet su činjenice, ali je stvar u tome što se pojam građanstva više ne može vezati samo za ovaj identitet. Upravo procesi formiranja različitih identiteta omogućuju stvaranje multiplih i multislojnih oblika građanstva. A multislojna koncepcija građanstva se može shvatiti, kako kažu Isin i Wood, kao *ensemble* različitih formi pripadanja (tj. identiteta), prije nego kao univerzalna ili unitarna kategorija. Identitet nije fiksirani pojam, već relacioni – on pretpostavlja dijaloško priznavanje drugoga, ali je i skup kulturalnih atributa (jezik, religija, etnikum itd.) specifičnih za određene skupine. Upravo to dijaloško priznavanje drugoga implicira ideje slobode, jednakosti, pravde, tolerancije, reciprociteta. A to su zajedničke, a ne partikularne vrijednosti. Upravo se na toj osnovi može ostvarivati jedinstvo u raznovrsnosti.

4. Zaključak

Pokušali smo analizirati odnos između političke znanosti i političkog obrazovanja. Pokazali smo osnovne doprinose političke znanosti konstituiranju, implementiranju i promoviranju političke edukacije. Pokušali smo iznijeti značajne politološke argumente za opravdavanje važnosti političkog odgoja i obrazovanja. Pokazali smo, na osnovi istraživanja R. Putnama, E. Ostrom i nekih drugih autora, kako je tzv. socijalni kapital, koji u velikoj mjeri obuhvaća i sadržaj demokratske političke kulture, odlučujući za djelotvorno funkcioniranje demokratske vlasti, ali i za ostvarivanje političkog razvoja demokracije.

Posebno smo analizirali tri odlučujuće teme (dimenzije) politike koje čine okosnicu političkog odgoja i obrazovanja. Prva dimenzija se odnosi na poimanje odnosa politike i

³⁸ T. H. McLaughlin, *Values in Education*, u: J. Beck/M. Earl, *Key Issues in Secondary Education*, London/New York, Cassell, 2000., str. 115.

demokracije, druga na poimanje odnosa građanstva i identiteta, a treća na poimanje odnosa kohezije i različitosti (fragmentacije i pluralizacije) u društvu. Odgovori na ova pitanja (liberalni, komunitarni, republikanski, postmoderni) utječu na koncepciju političke edukacije – na njezine nazive, ciljeve, programe, metode i druge aspekte njezine implementacije. Pokušali smo upozoriti na svu složenost ovih dimenzija, a na taj način i na složenost i osjetljivost političke edukacije.

Vladimir Vujčić

POLITICAL SCIENCE AND POLITICAL EDUCATION

Summary

The author analyses the relationship between political science and political education by identifying the fundamental contributions of political science to the design, implementation and promotion of political education and lists the most significant political science arguments proving the necessity of political education. Using the research by Putnam, Ostrom and some other authors, he tries to show how the so called social capital, to a large extent inclusive of the contents of democratic political culture, is a major factor in the efficient operation of democratic government and in the political development of democracy.

Three most important issues (dimensions) of politics that make the axis of political education are analysed in detail. The first dimension deals with the relationship between politics and democracy, the second with the relationship between citizenship and identity, and the third deals with the relationship between cohesion and diversity (fragmentation and pluralisation) in society. The answers to these questions (liberal, communitarian, republican, postmodern) influence the concept of political education: its terms, goals, programs, methods and other aspects of its implementation. The author stresses the complexity of these dimensions and consequently the sensitivity of political education.